

Jana Vojtíšková

Praktiky městských, stavovských a zeměpanských úředníků na příkladu královského věnného města Hradce Králové 16. – 18. století

Raně novověké městské prostředí představuje bohatostí výzkumných témat vděčné badatelské pole.¹ S ohledem na zaměření X. pardubického bienále věnujme pozornost správě městských financí a zajištění výběru rozličných, postupně zaváděných daní.² Východiskem nám budou zmínky zachycené v torzovité pramenné materii bývalého královského věnného města „*Hradce nad Labem*“, jak bylo tehdy nazýváno.³ I když jsou to zprávy dochované víceméně náhodně, neboť raně novověké finanční prameny a prameny soudnictví sporného a trestního nepatřily podle představitelů

¹ Konec raného novověku není kladen k roku 1740, jak tomu obvykle bývá, ale s ohledem na specifika městského prostředí je za přechodnou dobu k novému městskému uspořádání a způsobu života považována vláda Marie Terezie a Josefa II., jejichž reformní nařízení postupně udělala tečku za raným novověkem.

² K situaci v moravských městech srov. zvláště Tomáš STERNECK, *Město, válka a daně. Brno v moravském berním systému za dlouhé války s Vysokou Portou (1593–1608)*, Brno 2008. K vývoji daní v českých zemích naposledy souhrnně Marek STARÝ a kol., *Dějiny daní a poplatků*, Praha 2009.

³ Příspěvek je výstupem projektu NAKI II MK 31122/2017 POD *Věnná města českých královen (Živá součást historického vědomí a její podpora nástroji historické geografie, virtuální reality a kyberprostoru)*.

hradeckého magistrátu 2. poloviny 19. století za zachováníhodné,⁴ přesto tyto informace utvářejí pestrou mozaiku poodkrývající na jedné straně praktiky běžné, tolerované, na druhé straně úřednické postupy, které ve své době vzbuzovaly pohoršení a odsouzení.

Zaměříme se nejprve na raně novověké městské finance a jejich správu v královských městech, abychom se posléze mohli příkladně věnovat dobovým kauzám, které upoutávají naši pozornost. Ve sledovaném období zajišťovaly pravidelný přísun peněz do obecní pokladny zejména příjmy z městských a poddanských dávek.⁵ V případě řady měst shledáváme hlavní tok financí ze specializovaných provozů jejich velkostatku, jenž se začíná výrazněji rozvíjet od 16. století, kdy již vidíme zaměření např. na rybniční produkci, lesní hospodaření či provozování vinic a chmelnic. Oblíbeným se stává od 2. poloviny století i vlastnění obecních dvorů, využívajících okolní půdu k rostlinné a živočišné produkci či se úzce specializujících např. na chov koní nebo ovcí.⁶ Příjem mohl plynout i z dalších rozmanitých obecních provozů jako z mlýnů, vápenky, cihelny, sladovny či pivovaru. Nemalé příjmy přinášel některým městům dovoz

⁴ K osudům hradeckého městského archivu naposledy komplexně: Jana VOJTÍŠKOVÁ, *Úvod*, in: Jana VOJTÍŠKOVÁ – Vít ŠEBESTA, (Králové)hradecké městské kanceláře do roku 1620, Hradec Králové – Ústí nad Orlicí 2013, s. 5–16.

⁵ K problematice transformace šosovních vesnic v poddanské srov. zvláště Jan LHOTÁK, *Šosovní, nebo poddanské vesnice? K interpretaci pozemkového příslušenství zeměpanských měst ve středověku*, ČČH 111/3, 2013, s. 517–562. TÝŽ, *Město Sušice a jeho poddaní. K úloze a významu vrchnostenského hospodaření královských měst v raném novověku*, Dolní Břežany 2018.

⁶ O stavu chovaných zvířat a hmotném majetku bývaly také vedeny účetní záznamy; ty však pouze vyčíslují kvantitu, nikoli finanční hodnotu. Na příkladu Hradce citujme dochovaná finanční registra: SOA Zámorsk, SOkA Hradec Králové, AMHK, *Inventář koní a dobytka ostatního, v obecních dvorech chovaného 1615*, kart. č. 35, inv. č. 101.

solí. Např. českobudějovická městská pokladna měla po dlouhou dobu největší zisky z dovozu rakouské soli, z níž se muselo ve městě platit clo.⁷ To se již dostáváme k ziskům, které byly závislé na výsadách udělených určitému městu. Pro město jako celek tak měly význam všechny trhy, které se v rámci města v průběhu roku uskutečňovaly, zvláště pak pochopitelně jarmarky, na nichž byly také vybírány tržní poplatky. S provozováním trhů a též dalších výše uvážených oblastí příjmu však souvisejí i obecní výdaje, kdy bylo třeba do provozů podle potřeby investovat a zajišťovat průběžně nejrůznější údržby a opravy.⁸

Ve sledované době byly obecní výdaje a finanční zisky evidovány v systému jednoduchého účetnictví, tedy odděleně.⁹ V souvislosti s naším hlavním tématem uvedme, že se městské účetnictví začalo pozvolna dostávat pod regulérní účetní kontrolu až od roku 1628,¹⁰ což se od 18. století promítlo i do zavádění nových typů účetních písemností.¹¹ V několika stupních byly vedeny účetní záznamy, které odkrývají v proměnách

⁷ K tomu podrobněji např. <http://encyklopedie.c-budejovice.cz/clanek/obchod-soli>, cit. 28. 2 2018, kde jsou i odkazy na literaturu k tématu.

⁸ K tématu zvláště Jana VOJTÍŠKOVÁ, *Městští zaměstnanci zajišťující provoz obecního majetku (Případová studie z předbělohorského „Hradce nad Labem“)*, SAP 65, 2015, s. 388–460.

⁹ K nejstarším účetním technikám a evidencím pro období do závěru 18. století Zdeněk PUCHINGER – Pavla SLAVÍČKOVÁ, *Malé dějiny účetnictví*, Olomouc 2014, zvl. s. 57–64; Pavla SLAVÍČKOVÁ, *Účetnictví mezi tradicí a racionalitou v českých zemích od středověku do počátku 18. století*, Dolní Břežany 2017.

¹⁰ I Hradeckým byla totiž zaslána komorní instrukce, která se též dotýkala i kontroly městského účetnictví a městských výdajů. (AMHK, *Kniha pamětní cca 1540–1757*, fol. 269r–272v.)

¹¹ Na příkladu města Pelhřimova se k tématu zasvěceně vyjádřil Zdeněk MARTÍNEK, *Měšťan – duchovní – úředník. Služba a povolání (1). Profesionalizace úřednictva a kancelář města Pelhřimova v 18. století*, in: Zdeněk HOJDA – Hana PÁTKOVÁ (edd.), *Pragmatické písemnosti v kontextu právním a správním*, Praha 2008, s. 345–366, zde zvl. s. 349–353.

ročních období každodennost městského prostředí: v nejnižší úrovni byly určenými osobami vedeny účty příslušného provozu, které se postupovaly k dalšímu zpracování, kdy byla souhrnná čísla zachycující zisky a výdaje odděleně připojena k dalším oblastem příjmů a výdajů.¹² V naprosté většině měst tak fungoval systém, v jehož rámci se na centrálním vedení finanční agendy města podílel někdo z městské rady. Např. v Litoměřicích fungoval úřad nad městskými důchody, který spravoval finanční záležitosti města (berně, mýta a městské důchody). Byl tvořen po dvou z radních, obecních starších a obce.¹³ Jihlavský výzkum doložil působnost komorního úřadu, tvořeného dvěma služebně nejstaršími členy městské rady s dohledem dvou starších města, tj. dvou konšelů zvolených z členů

¹² S ohledem na přenesenou působnost byly na radnici soustředovány i účty, které se dotýkaly finančního zajištění a majetku školy, špitálů a kostela a jejichž vedení bývalo delegováno na přední měšťany města, v nejednom případě na někoho z radních. (Na příkladu Hradce Králové srov. Jana VOJTÍŠKOVÁ – Vít ŠEBESTA, *(Králové)hradecké městské kanceláře do roku 1620*, s. 286–288.) Protože městská rada byla pověřena i řešením sirotčí agendy, ustanovovala podle městského práva k dohledu na sirotčí majetek poručníky, kteří vedli po dobu nezletilosti sirotků finanční registra, zachycující změny na majetku a náklady, které museli k jeho správě vynaložit. Nejednou však shledáváme, že např. v případě prodeje části sirotčího majetku byly posléze peníze ponechány k úschově na radnici. Nikoli překvapivě se ukazuje, že zatímco o sirotky z bohatších rodin byl zájem větší, peníze chudších sirotků nejednou zůstávaly v radním domě v sirotčí pokladně. V takovém případě se také naskýtalá příležitost si z těchto peněz půjčovat rozličné částky. K nekalým praktikám srov. zde příspěvek Michaely KOKOJANOVÉ, *Tušení Martina Primuse, kramáře, „věrného milovníka dobrého řádu a spravedlnosti“*. K problematice zajištění sirotčích peněz Pavla SLAVÍČKOVÁ, *Různé formy správy sirotčího majetku v královských městech v období raného novověku*, *Historica Olomucensia* 26, 2010, s. 21–30.

¹³ Quido KASTNER, *Kmetický soud v Litoměřicích v druhé polovině 16. století (Paleografický a diplomatický rozbor městských knih)*, SAP 19/2, 1969, s. 495–517, zde s. 501.

odpočívajících dvou rad.¹⁴ V Pelhřimově městské hospodářství řídil primas se šesti obecními staršími.¹⁵ V Kutné Hoře bylo vedení obecních financí svěřováno od roku 1537 dvěma obecním hospodářům, kteří mohli být vybíráni z konšelů nebo z obecních pánů a starších obce.¹⁶ Tážeme-li se po formě účetní kontroly před rokem 1620, bývala praxe v královských městech obvykle taková, že odstupující městská rada předkládala výsledek svého hospodaření (tzv. skládala účty) předním měšťanům obce a podkomořímu, v případě privilegovaných měst přímo panovníkovi. Termín uzávěrky účtů tak byl vázán na funkční období rady, nikoli na kalendářní rok. Hradecký systém správy obecních financí, jemuž věnujeme zvláštní pozornost, byl v řadě ohledů odlišný.

V roce 1535 byla v Hradci Králové za přítomnosti podkomořího zřízena kancelář důchodních úředníků, kteří se rekrutovali z řad hradeckých měšťanů a zachovali si charakter městských úředníků, majících k ruce specializované písaře. Podle instrukce vydané městem na ně přešlo vedení veškeré finanční agendy, jurisdikci si ponechala městská rada.¹⁷

¹⁴ Vlastimil SVĚŘÁK, *Velké století 1526–1619*, in: Renata PISOVÁ a kol., Jihlava, Praha 2009, s. 282.

¹⁵ Zdeněk MARTÍNEK, *Měšťan – duchovní – úředník. Služba a povolání (1). Profesionalizace úřednictva a kancelář města Pelhřimova v 18. století*, in: Zdeněk HOJDA – Hana PÁTKOVÁ, *Pragmatické písemnosti v kontextu právním a správním*, Praha 2008, s. 345–366, zde s. 345.

¹⁶ K tématu zvláště Markéta STAREČKOVÁ, *Obecní zaměstnanci královského města Kutné Hory v letech 1604–1606*, bakalářská práce na KPVHA FF UHK, Hradec Králové 2016, která analyzovala dochovaná finanční registra obecních příjmů a výdajů z let 1604–1606, sestavená dvěma písaři pod dohledem primase a druhého šepmistra, kteří měli kutnohorské městské finance na starosti.

¹⁷ Úřady specializované na správu obecního majetku nebyly v době předbělohorské již zcela výjimkou, i když u většiny královských i poddanských měst tuto propracovanost neshledáváme. Jednalo se zejména o tzv. šestipanské úřady, jež lze doložit na Starém i Novém Městě pražském, na Malé Straně, v Plzni

Unikátní byla zvláště skutečnost, že důchodní úředníci nesměli být aktuálně úřadujícími konšely, což se posléze skutečně praktikovalo po celou předbělohorskou dobu.¹⁸ Zřízení tohoto specializovaného kancelářského

či například v Litoměřicích. Jejich působnost vyplývala z delegace záležitostí hospodářských, trhových a stavebních. K tomu srov. zvláště Miloš Václav KRATOCHVÍL, *Šestipanské úřady v Starém a Novém městě Pražském do r. 1547 a jejich knihy*, Sborník příspěvků k dějinám královského hlavního města Prahy 6, 1930, s. 149–264.

- ¹⁸ Podle zřizovací instrukce v ní mělo působit 8 úředníků, jimž byli dáni k ruce dva písaři. Zisky i dílčí finanční registra z jednotlivých provozů už tedy napříště neměly být předkládány radě a písemnosti následně radním písařům, kteří tyto přehledy zapracovávali do celkového vyúčtování, ale nově nesl zodpovědnost vyšší personál kanceláře městského důchodu. Pracovní doba byla stanovena na pondělí, čtvrtek a sobotu ráno, kdy se měli úředníci dostavit do svého úřednického pokoje. Jejich písaři měli zaznamenávat do jedné finanční register veškeré příjmy ze vsí, z rybníků, z lesů, soli, luk atd., do druhých register obecní dluhy. Úředníci též měli podle zmíněného ustanovení z roku 1535 vybírat šos a úroky. Každoročně měli připravit purkmistru, starším, obci i dohlížitelům ke kontrole vyúčtování. (ANM, Topografická sbírka F, Hradec Králové, *Přípis artikulův svolených v městě Hradci nad Labem*, 1535 (?).) V září 1537 došlo k prosazení nového usnesení o spravování obecních důchodů, špitálů a sirotčích peněz. K nim byla připojena řada dalších ustanovení o platech úředníků, stíhání nepořádků, šenkování piva a vína apod. Z obsahu je již patrný opětovný zájem městské rady, která si vyhradovala právo vybírat důchodní úředníky sama. Při obnově městské rady měli důchodní skládat účty, a to v přítomnosti rychtáře, čtyř zástupců obce a nových důchodních úředníků. Výsledek hospodaření měl být veřejně vyhlášen. Důchodní úředníci měli být napříště čtyři, jimž měli být podřízeni správci lesního, lučního, obilního hospodářství a mlýnů. Tito správci měli důchodním skládat peníze a předkládat vyúčtování, a to v úřední místnosti vyhrazené důchodním úředníkům. Pouze každodenní dávky, jako clo, platy z pivních várek apod., mohl důchodní úředník přijmout jinde, ale týdně o tom musel vyhotovovat vyúčtování. Větší částky určené na výdaje mohli důchodní vydávat jen společně, menší částky mohli i jednotlivě, ovšem opět s řádným týdenním vyúčtováním. K ruce měli dostat opět dva písaře.

zařízení, jehož úředníci byli podobně jako konšelé finančně odměňováni jednou ročně formou tzv. *salaria* a v průběhu roku naturáliemi – jejich hlavní povolání to tedy nebylo – tak mělo fungovat jako účinnější kontrola městských financí, která měla být zajištěna zapojením dalších osob mimo městskou radu. Co se tedy událo tak závažného, že hradecká městská správa vybočila z dosavadní praxe, kdy se i hradečtí konšelé do té doby podíleli na správě obecních peněz? V roce 1534 se hradečtí řemeslníci velmi důrazně postavili proti nařízení Ferdinanda I. dotýkajícího se zavedení nové daně z prodeje – tzv. třicátkové, kterou naopak podpořili tehdejší představitelé hradecké radnice. Ve městě se rozhořely ostré spory, které skončily až u komorního soudu.¹⁹ Aby byla odvedena pozornost od hlavního problému – neposlušnosti vůči panovníkovi, začalo se ze strany obce poukazovat na nesrovnalosti v městském hospodaření: hradečtí konšelé, kteří měli na starosti městské finance, si bezúročně půjčovali peníze z městské pokladny a nevraceli je. Údajně si měli rozpůjčovat už k závěru 20. let na 7 000–8 000 kop grošů (zřejmě míšeňských), k čemuž se ovšem nepochybně přidaly v následujících funkčních obdobích další

I poté se počet personálu této kanceláře nepochybně měnil, zvláště pak po hospodářských sankcích Ferdinanda I. z roku 1547. Pro torzovitost materie však nejsme schopni tento stav detailně rekonstruovat. Po překonání krize je v pramenech k roku 1560 doloženo ustanovení nového úředníka, jemuž byla svěřena oblast vrchnostenská, spočívající ve správě deskových statků a poddaných. V roce 1605 v kanceláři, situované v prvním patře radní budovy, pracovali dva důchodní úředníci, jeden úředník deskových statků a tři písaři, kteří měli k dispozici vlastní pečeť. Z nepochybně bohaté písemné produkce se bohužel zachovalo jen několik málo jednotlivin. Ke kanceláři důchodních úředníků podrobněji J. Vojtíšková: J. VOJTÍŠKOVÁ – V. ŠEBESTA, *(Králové) hradecké městské kanceláře*, s. 273–295.

¹⁹ K problematice komorního soudu zvláště Petr KREUZ, *Postavení a působnost komorního soudu v soustavě českého zemského trestního soudnictví doby předbělohorské v letech 1526–1547*, Praha 2000, kde se dohře hradeckých nepokojů autor věnuje na s. 334–335.

větší sumy kop grošů, kdy měli konšelé v závěru roku 1534 na hotovosti pouze něco kolem 100 kop grošů.²⁰ K tomu ovšem dodejme, že bezúročné půjčky z obecních peněz nebyly ve městech vzácností a patřily do sféry praktik, které byly tehdejší společností tolerované. V náhodně dochovaném hradeckém rejstříku na prodej dřeva z roku 1508 nacházíme oficiální přípis, v němž je uvedeno, že úředník pověřený správou hradeckého lesa Obec měl odevzdat zisk ve výši 132,5 kop grošů míšeňských. V uvedeném roce odvedl pouze 115 kop, přičemž peníze zcela doplatil až v roce 1514.²¹

Dobová praxe tedy takovouto půjčku umožňovala, a to nepochybně s ohledem na skutečnost, že osobám vykonávajícím určitý post nešel pravidelný plat, a proto si mohly peníze půjčovat jako určitou kompenzaci vynaložených sil i času při výkonu služby ve svěřené oblasti. Že to ovšem skýtalo prostor k zpronevěrám, a to zvláště s ohledem na nedostatečnou kontrolu, je zřejmé.²² A ještě dodatek k táhnoucí se hradecké kauze

²⁰ Podrobněji Jaromír MIKULKA, *Dějiny Hradce Králové do roku 1850*, sv. II/1, Hradec Králové 1994, s. 184–191.

²¹ SOA Zámorsk, SOkA Hradec Králové, AMHK, *Registra na prodej dřeva*, kart. č. 35, inv. č. 46, fol. 12r.

²² Historikům tyto dobové praktiky ještě více znesnadňují snahu vyčíslit skutečné bohatství našich měst jako celku, neboť finanční prameny bývají jednak torzovité, jednak vedené v onom systému jednoduchého účetnictví, které z pohledu výzkumu neumožňuje vyčíslit reálné bohatství města. Výzkumné sondy do hospodářské situace našich měst však nejsou zcela nemožné, jak již doložilo několik našich badatelů. Miloslav BĚLOHLÁVEK, *Mělnické městské hospodářství před Bílou horou (Několik pohledů do finanční a hospodářské správy města)*, ČSPSČ 63, 1955, s. 147–168, kde autor vychází z dochovaných finančních register z let 1599–1606. Nejvýnosnějším provozem byly mělnické vinice, jejichž zisk v průběhu let stoupal. Druhou nejvýnosnější oblastí byl provoz mlýnů, třetím nejvyšším příjmem byly peníze z úroků a šosů. Správu městského důchodu měli v praktické rovině na starosti *důchodní úředníci*, mezi nimiž mohl být člen městské rady. Dále uvedme příspěvky: Bořivoj NECHVÁTAL, *Hospodářské postavení Loun v polovině 16. století*, SAP 16, 1966,

z 30. let: Zajímá-li nás forma trestu pro provinilce, jimiž se nakonec stala skupina kolem Marka Hrádka, údajného hlavního pobuřovače hradeckých měšťanů proti Ferdinandovi a jednoho z předních kritiků nepořádků na radnici, uvedme, že hlavní tři provinilci byli mj. povinni rozprodat svůj majetek a opustit i s manželkami město. Hrádkovi, který v letech 1535–1536 zastával post primase, dočasně tedy ve městě získal převahu, přitom hrozil hrdelní trest, který Ferdinand v roce 1537 snížil na ono vyhnanství. Tresty za finanční nepořádky na radnici tak žádné nepadly. Případ je zřejmým dokladem stinných stránek posílené autonomie královských měst s kořeny v době jagellonské, která otevírala cestu egoismu a svévolnému konání ctižádostivých a bezohledných jedinců či celých frakcí,²³ jak je známo např. z působení Jana Paška z Vratu († 1533) ve spojených pražských městech.²⁴

Působnost hradecké kanceláře důchodních úředníků posléze ovlivnily události třicetileté války. Po jejím skončení již nebylo výjimkou, že post důchodního úředníka zajišťoval někdo z hradeckých radních; došlo tedy touto opětovnou kumulací funkcí k návratu stavu před rok 1535, kdy ještě převažující zisky dokázaly řadu finančních úniků skrýt. Válečná mašinerie však drasticky zasáhla i hradeckou obecní pokladnu, která se po skončení války chronicky potýkala s finančními problémy, jež se v duchu tehdejší

s. 420–497; Libuše MÁCOVÁ, *Hospodářství města Tábora na počátku 17. století*, JSH 36, 1967, s. 7–20; Jan ČERNÝ, *Registra městských hospodářů v Rakovníku*, Rakovnický historický sborník 6, 2005, s. 47–61. Z poddanských měst byla situace mapována zvláště Květoslavou HAUBERTOVOU, *Hospodaření Žlutic na počátku 17. století ve světle knihy obecních počtů*, ZSH 7, 2001, s. 179–216; Petrem GAJDOŠÍKEM, *Českolipské purkmistrovské rejstříky 1576–1617*, SAP 54, 2004, s. 459–565.

²³ J. MIKULKA, *Dějiny Hradce Králové*, s. 188–191.

²⁴ K tématu např. Petr ČORNEJ – Milena BARTLOVÁ, *Velké dějiny země Koruny české VI*, Praha – Litomyšl 2007, s. 696–701; Petr VOREL, *Velké dějiny země Koruny české VII*, Praha – Litomyšl 2005, s. 73–74.

optiky měřily stavem finanční hotovosti, nikoli hodnotou vlastněného nemovitého majetku, který se města snažila nerozprodávat,²⁵ neboť většině z nich (tzv. městům neprivilegovaným) již byla zamezena možnost opatřovat si nový deskový majetek. Hradec nebyl výjimkou.²⁶

Přestože o tom nemáme v torzovité hradecké materii zmínky, zasáhlo také hradeckou úřední činnost nařízení z počátku 18. století, podle něhož měli být pro neutěšený stav a nepořádky v městských financích a nevyhovující systém jejich vedení do 19 neprivilegovaných královských měst ustanoveni hospodářští inspektoři, a to jako zeměpanští úředníci, ve vedení účtů nezávislí na působnosti městské rady.²⁷ V hradeckých pramenech se posléze objevují jako hospodářští direktori.²⁸ I z jejich působnosti se dochovaly zprávy o finančních únicích. Na přelomu let 1749 a 1750 se rozšířila nějaká epidemie, v jejímž důsledku hynul dobytek. Do města proto přijela komise, jež ohodnotila ztráty v hradeckém obvodu sumou „100 dukátů“, tj. zlatých. Ty se měly posléze rozdělit mezi postižené hradecké sousedy, kteří ovšem obdrželi každý pouze několik krejcarů. Toto opatření pochopitelně vyvolalo nespokojenost a velké protesty a začal se hledat viník, který za to byl zodpovědný. Do kauzy byl zapleten i radní

²⁵ Např. Hradečtí po celou dobu vleklých finančních problémů prodaly pouze jednu svou vesnici, a to v březnu 1665 ves Hříbsko hraběti Ferdinandu Bonaventurovi Harrachovi za 3 000 zl. (SOA Zámorsk, SOkA Hradec Králové, AMHK, Listiny a listy, inv. č. 136.) V materiálu tak nacházíme spíše zmínky o prodejích a koupích nemovitého majetku v městském obvodu.

²⁶ Z. HLEDÍKOVÁ, *Městská správa*, s. 219.

²⁷ Tamtéž, s. 220.

²⁸ Podobně je tento přechod zachycen např. v Pelhřimově, kde se konference s hospodářským inspektorem změnila v hospodářské direktorium v čele s direktorem v roce 1727. (Z. MARTÍNEK, *Měšťan – duchovní – úředník*, s. 351.)

Švenda,²⁹ který musel jet kvůli těmto nepokojům posléze do Prahy. Po příjezdu si nechal vyhotovit potvrzení, že za nastalou situaci nenese zodpovědnost a že seznam postižených osob, který byl zřejmě nějak zkrácen, sepsal tehdejší vicesyndik Pošival. Nespokojenost ze strany státního aparátu se projevila ještě v roce 1751, kdy se museli znovu v Praze zpovídat primas Nodín, radní Švenda a syndik Schneider. Výsledkem byla mj. povinnost města navrátit celou částku zpět a též propuštění tehdejšího hospodářského direktora Melichara Příhody.³⁰ K správě hradeckých obecních financí ještě dodejme, že se i tato oblast posléze reformovala v roce 1788 v rámci tzv. regulace magistrátu, kdy měla na městské hospodaření, v městské kanceláři zajišťované účetním ingrosátorem (s ročním platem 200 zl.), pokladníkem (300 zl.) a možno říci, že též expeditorem-taxátorem (250 zl.), dohlížet spolehlivá osoba, již měli být dáni k ruce tři členové sousedského výboru. Současně měla být zajišťována i kontrola pokladny, kterou měl být pověřován někdo z radních či z předních představitelů kanceláře, a to bez nároku na honorář.³¹ V hradeckém prostředí zaznamenáváme zřejmý nezájem o některé posty, zvláště ty málo placené či bez odměny. Jak uvádí F. de P. Švenda, jehož otec se stal oním dohlížitelem na městské hospodářství, smutný byl konec Václava Rudy, zastávajícího před reformami post radního služebníka. Pro nedostatek kvalifikovaných osob byl povýšen do pozice ingrosátora a současně ustanoven na místo dohlázele na městskou pokladnu – v tomto případě bez nároku na odměnu, jak jsme již uvedli výše. Pracovní přetížení se však poměrně záhy podepsalo na Rudově zdraví: „... *při zřízení nového magistrátu v titulu*

²⁹ František Švenda, otec F. de P. Švendy, zastával v letech 1768–1779 post hradeckého primase.

³⁰ František de Paula ŠVENDA, *Čtvrtý hliněný obraz historie Království českého a paměti města Králové Hradce nad Labem*, Rozdíl IV, Hradec Králové 1817, s. 113, 117, 121–122, 124, 167.

³¹ Tamtéž, s. 86–88.

sice povýšen, ingrosátor a kasy městské kontrolor ustanoven, v užitku pak stenčen a práci přetížen, první mučedlník toho nového pořádku na věčnost odešel.“ To se psal 21. červen 1789.³²

Výše jsme věnovali pozornost správě obecních financí. Městské prostředí, tj. vlastní město s předměstími a vesnicemi, bylo ovšem zdrojem i dalších financí, taktéž ještě po dlouhou dobu vedených v systému jednoduchého účetnictví. Připomeňme v této souvislosti, že s ohledem na nedostatek královských a stavovských financí byla zvláště královská města zatěžována výběry rozličných daní, jež byly zajišťovány zeměpanskými či stavovskými úředníky a jejichž nárůst a určité zpravidelnění spatřujeme od 16. století.³³ Systém účtování s doprovodnými písemnými doklady a systém evidence platebních povinností měšťanů (od přiznání až po doklady o zaplacení příslušné částky) se přitom zdokonaloval postupně až od druhé poloviny 17. století.³⁴

V souvislosti s naším tématem vzpomeňme osobnost hradeckého předního radního písaře a písaře purkrabství Hradeckého kraje Václava Plácela z Elbinku, jenž byl v letech 1597–1599 po třikráte zvolen za jednoho ze *stavovských berníků Hradeckého kraje*³⁵ a jehož působení již spadá do doby po znovuobnovení krajské berniční správy v roce 1595, a to v souvislosti se zavedením tzv. *defense*, tj. individuální sbírky určené k vydržování vojska

³² Tamtéž, s. 139.

³³ Příkladem nově zavedené přímé daně jsou od poloviny 16. století tzv. pивní a vinný ták, vypočítávaný z prodaného či vyšenkovaného sudu piva nebo z vyšenkovaného vína. K tomu srov. též dále.

³⁴ V poddanském prostředí se k systému vyslovil Jan LHOTÁK, *Organizace poddanské kontribuce v Čechách a její písemnosti v 18. a první polovině 19. století*, AČ 67, 2017, s. 177–207.

³⁵ Antonín RYBIČKA, *K životopisu Václava Plácela z Elbinku*, in: TÝŽ, *Dodatky a opravy k bibliografiím starších spisovatelů českých k starší české bibliografii*, ČMKČ 45, 1871, s. 93.

proti Turkům. Shodou okolností se dochovala i hradecká instrukce z roku 1598. Jak dokládá její edice v rámci Sněmů českých, obsahovala pokyny, jakým způsobem mají hradečtí krajští berníci – rytíř a měšťan – svůj úřad vykonávat, jaký typ písemností má být při výběru veden a jak má být strukturován. Jisté se tu hodily Plácelovy dlouholeté zkušenosti z obou písařských úřadů, byť tu byly spíše kladeny nároky na znalost účetního systému. Instrukce předepisovala, aby se pro přehlednost pořídily stálé rubriky pro jednotlivé poplatníky, kteří mají být seřazeni podle stavovské příslušnosti. Po založení register mělo dojít k popisu jednotlivých panství, aby se vyloučily podvody. Jakákoli změna v držbě měla být zaznamenána. Účty měly být uzavřeny do čtrnácti dnů od posledního výběřího termínu a berníci měli na své náklady vybrané peníze odvézt spolu s příznávacími listy, tehdejšími daňovými přiznáními listinného charakteru, nejvyšším berníkům, kteří jim poté měli dát kvitanci, že vše převzali. V roce 1601 byla vydána další instrukce, podle níž měla být pro každou jednotlivou sbírku zakládána nová registra. V souvislosti s naším tématem si zvláště povšimněme výslovného zákazu poskytovat půjčku z vybraných peněz.³⁶ Je tedy patrné, že k podobné praxi před tím mezi berníky docházelo. Citovaná instrukce je dobovým příkladem, kdy byla snaha takovými praktikám ze zřejmých důvodů, aby se zachoval účel výběru a peníze byly fyzicky k dispozici, zabránit. Do jaké míry byl poté výběr transparentní, lze jen spekulovat.

Zelenou dostaly nekalé úřednické praktiky zvláště v době třicetileté války, kdy procházel dosavadní právní řád skutečně těžkou zkouškou. Zosobněním tehdejšího bezpráví byl zvláště hradecký císařský rychtář, tedy zeměpanský úředník, Jan Dyringer, který se díky svému postavení

³⁶ Tamtéž. Odeslána byla taktéž berníkům boleslavským, chrudimským, čáslavským a kouřimským a obsahově se shodovala s instrukcí z roku 1599. (Miloslav VOLF, *Nástin správy české berně v době předbělohorské*, Praha 1941. (<http://www.psp.cz/eknih/snemy/v11b/1605-07/t060900.htm>, [cit. 19. 4. 2018].)

a zneužívání pravomocí dostal ke skutečně značnému majetku. Hradec, který po skončení války zůstával v naprosté většině zástavby v troskách s dvoutřetinovým úbytkem obyvatelstva, měl podle berní ruly 38 skutečných boháčů, povětšinou válečných zbohatlíků, mezi nimiž vynikal právě Jan Dyringer. Jeho majetek „bez nejmenší zkázy“, jak přímo uvádí berní rula, byl komisí ohodnocen na 6 ¼ osedlého.³⁷ A jaký byl posléze osud Jana Dyringera? Dyringer, který se do Hradce přistěhoval v roce 1635, držel post královského rychtáře od roku 1645, vystupoval autokraticky a na každém kroku zneužíval své pravomoci (vedle bezohledného a protiprávního rozšiřování svého majetku fyzicky trestal pro malichernosti i těhotné, což městské právo výslovně zapovídalo, některé osoby dokonce připravil o život). Teprve v roce 1653 se městské radě, která již odmítala vše snášet, podařilo zařídit jeho suspendování. Protože seznam jeho provinění narůstal, z obavy z tvrdých trestů nakonec spáchal v létě 1655 sebevraždu. Jeho matka Markéta jako nepochybný projev vlastní očisty věnovala veškerý synův majetek obci. Po dohodě s karmelitány, jimž Dyringer svoje jmění původně odkázal, čímž svou matku, kterou měli pouze zajistit ve stáří, fakticky vydědil se slovy, že ona mu také nikdy nic nedala, se obci skutečně většina majetku do rukou dostala. Markéta

³⁷ Dyringer vlastnil ve vnitřním městě dva domy a z dalších dvou vznikuvší sladovnu, na Mýtském předměstí dva dvory – Ježkovský a Řehákovský, spojené v jeden, na Pražském předměstí dvůr Šostenský se sladovnou, ovčínem a mlýnem o třech kolech, zahradu vytvořenou ze šesti spálenišť, tři chalupy, celkem 1 190 strychů rolí, z nichž osíval 568, dále 37 potahů, 87 krav, 53 jalovic, 934 ovcí a 33 sviní. (Iva ČADKOVÁ – Magda ZAHRADNÍKOVÁ (edd.), *Berní rula*, sv. 15, Kraj hradecký, Praha 2011, s. 250.) Např. čtyřmi osedlými byl ohodnocen majetek Jana Matyáše Duchoslava, jehož otec byl na počátku války hradeckým primasem. J. MIKULKA, *Dějiny Hradce Králové I/2*, s. 102–103; I. ČADKOVÁ – M. ZAHRADNÍKOVÁ (edd.), *Berní rula*, sv. 15, Kraj hradecký s. 250–282.

Dyringerová s představiteli města uzavřela smlouvu, podle níž se zavázali, že jí poskytnou plnou ochranu, zajistí vyživení ve stáří a vystrojí pohřeb.³⁸

Taktéž působnost císařského rychtáře z let 1658–1666 Blažeje Fridricha Fesera a jím zpronevěřené peníze ještě dokládají nedostatky v tehdejších kontrolních mechanismech. Feser totiž patřil mezi ty, kteří kumulovali funkce. Až po jeho smrti vyplulo na povrch, že za několik let neodvedl peníze z hradeckých luk, jež jako městský úředník spravoval, dále peníze, které byly v létě 1652 jím jako jedním z výběřčích *kontribuce*³⁹ vybrány, a též finance, které od roku 1665 neodevzdal jako jeden z výběřčích ungeltu, odváděného české komoře. Podobně bylo upozorňováno, že od roku 1664 schází fiskální registra, která měl vést jako císařský rychtář. Peníze proto měly být vyrovnány z jeho pozůstalosti, jak se dozvídáme ze spisu dochovaného v Nové manipulaci v Národním archivu ČR.⁴⁰ Torzovitost materie bohužel neumožňuje sledovat kauzu až do konce,

³⁸ J. MIKULKA, *Dějiny Hradce Králové II/1*, s. 30–39. K jeho osobnosti též zvláště Jaroslav MIKAN, *Jan Dyringer, JMC rychtář a Hradečtí*, ČSPSČ 51–53, 1943–1945, s. 249–267. Obdobně problematickým císařským rychtářem byl Jan Dentulin, který působil v Novém Bydžově a byl tu sesazen také až na počátku 50. let. (Jan HONZA, *Jan Dentulín Táborský. Obrázek z minulosti Nového Bydžova*, Časopis pro dějiny venkova 16, 1929, s. 104–115.)

³⁹ Základem českého berního systému a toho, čemu se souhrnně říkalo „*kontribuce*“, jak uvádí klasická práce J. Pekaře, byly od poloviny 17. století tři daně: 1. *militare*, které mělo sloužit jako naturální k vydržování vojska působícího mimo území Čech a postupem doby nabylo největšího významu; 2. *camerale*, považované za přední peněžitou daň, vlastní kontribuci, jež byla vázána na svolení stavů; 3. *domesticale* – „zemské vydání“, které představovalo vlastní zemský rozpočet. (Podrobněji k systému Josef PEKAŘ, *České katastry 1654–1789: se zvláštním zřetelem k dějinám hospodářským a ústavním*, Praha 1932, s. 57–66.)

⁴⁰ NA ČR, NM, sign. K33/8/2, kart. č. 361. Ke kauze podrobněji Martin VAŠATA, *Královéhradecká městská kancelář v letech 1648–1700*, diplomová práce na KPVA FF UHK, Hradec Králové 2018, s. 148–149, 158, 173.

tj. do jaké míry se podařilo uhradit zpronevěřené peníze z dědictví a jak dlouho se kauza vlekla. Lze předpokládat, že případné dotažení celé akce do potřebné podoby by bývalo mohlo mít menší či větší pozitivní vliv na další vykonavatele úředních postů zacházejících se svěřenými financemi.

Príznačná dobové atmosféře je část z kšaftu z roku 1690 hradeckého měšťana Matouše Maxmiliána Muraria z Neudorfu (též z Neydorfu), výběřčího pivního a vinného tácu, tedy zeměpanského úředníka, a současně dlouholetého radního: „... *majíc summu peněz na hotově, sobě [sem] rozmejšlel, kterak v ty nepřiležitý vojenský časy o hotové peníze ležící přijíti bych mohl, takové na skupování gruntův při městě tomto, aby vždy dítkám mým něco po smrti mé, kdyby jaké neštěstí na mě přišlo, aspoň na gruntech zůstati mohlo, sem vynaložil a takové grunty hotovýmá penězi platil, takže na ten čas jsouce grunty skoupené, docela ode mě zaplacené*“⁴¹ Je třeba dodat, že Murarius využíval k těmto obchodům i peníze vybrané v panovnických službách, které tak fungovaly opět jako půjčka. Proto své dědice upozorňoval: „... *že po zaplacení toho všeho, co do JMC ambtu vinného a pivného tácu povinen jsem, avšak abych jej před smrtí mou zapravil, o to se starám, na mále zůstane*...“⁴² Podnikatelského ducha mu nelze upřít. A nebyl jediným, kdo pochopil, že pozemky, které se v hradeckém prostředí uvolnily, v sobě skrývají slušné zhodnocení financí. Citace z pramene je současně dalším dokladem, že i po třicetileté válce mohlo docházet k půjčkám, v tomto případě z komorních příjmů. Tento systém se už ale dostával pod určitou účetní kontrolu, jak jsme viděli i v případě rychtáře Fesera. Oficiální připomenutí splátek dluhu tak poukazuje na posun ve smýšlení tehdejšího městského obyvatelstva.

⁴¹ SOA Zámorsk, SOkA Hradec Králové, AMHK, kn. č. 129, *Kniha závětí 1612–1745*, inv. č. 418, fol. E21r.

⁴² Tamtéž.

Současně je však třeba konstatovat, že úřední zpronevěry peněz nebyly neznámou ani v 18. století.

Po úpravě správy obecního hospodaření vybraných královských měst se na základě instrukce z 10. prosince 1706 dostaly do kompetence hospodářské konference, tvořené hospodářským správcem, primasem a měšťany, i kontribuční záležitosti. Revize účtů příslušela podkomořskému úřadu. Po několika letech se systém zpravidla lokálně modifikoval.⁴³ V případě vlastní kontribuce mělo zcela zásadní význam schválení daní v nově stanovené výši na deset let dopředu (tzv. *decenální reces* z roku 1748), podle kterého stavové ztratili vliv na její výběr.⁴⁴ Klíčovým normativem, který upravoval podobu účetní evidence kontribuce, byl posléze systemální patent, vydaný pro Moravu 26. července a pro Čechy 6. září 1748.⁴⁵ Na základě šetření bylo prokázáno, že účinnost patentu byla nedostatečná a že i nadále dochází v rámci výběru k velkým nedoplatkům, z čehož byli viněni i oba podkomoří. Výběr se proto v regionálním měřítku dostal od roku 1751 pod kontrolu krajského úřadu;⁴⁶ podkomořím byl jen zasílán opis subrepartice a kontribučních účtů. Už v roce 1750 byl výběr odňat členům městské rady a přenechán (ideálně) dvěma jmenovaným výběřcím. Podle reskriptu z 31. srpna 1753 měly magistráty finančně krýt případné zpronevěry v kontribučních pokladnách.⁴⁷ Vzpomeňme v této souvislosti tragický osud hradeckého radního Karla Bojana, který byl v roce 1778, tedy již v době posledních zbytků raně novověkého způsobu městského života, guberniální komisí podezírán z defraudace blíže neuvedené sumy

⁴³ J. LHOTÁK, *Organizace poddanské kontribuce*, s. 181.

⁴⁴ J. PEKAŘ, *České katastry 1654–1789*, s. 145–185; František STELLNER, *Decenální reces (1748)*, in: Karel SCHELLE – Jaromír TAUCHEN (edd.), *Encyklopedie českých právních dějin*, sv. II (D–J), Plzeň 2016, s. 41–42.

⁴⁵ J. PEKAŘ, *České katastry 1654–1789*, s. 188–193.

⁴⁶ Bohuš RIEGER, *Zřízení krajské v Čechách II*, Sešit 2, Praha 1893, s. 421.

⁴⁷ J. LHOTÁK, *Organizace poddanské kontribuce*, s. 197.

kontribučních peněz. Poté, co se k němu tato informace na zasedání rady dostala, odebral se na svůj pozemek u Labe a zastřelil se. Na základě rozhodnutí magistrátu přikázal hradecký děkan novohradeckému⁴⁸ lokalistovi F. de P. Švendovi, jehož svědectví máme k dispozici, aby bylo tělo zemřelého „*dle způsobu církve (však ve vsí tichosti)*“, tedy proti pravidlům, pohřbeno ještě téže noci na hřbitově u kostela sv. Jana Křtitele, a to za kostnicí u plotu.⁴⁹ Jeho společenské postavení mu tak zajistilo řádné spočinutí na hřbitově, sebevrahům odpírané.

Závěrem je třeba znovu konstatovat, že se zprávy o uvedených případech dochovaly víceméně náhodně. Nelze je tedy jakkoli kvantifikovat. Jejich existence je však dokladem, že ani v Hradci 16. – 18. století nebyly úřednické podvody, šlo-li o peníze, neznámou a že se postupem doby začaly objevovat první kontrolní mechanismy, které se snažily tyto praktiky eliminovat. Protože torzovitost královéhradeckých pramenů neumožňuje detailněji sledovat případné postihy pro defraudanty, může to být výzva pro další výzkumy v archivech našich měst.

⁴⁸ Osada Nový Hradec Králové vznikla v městském obvodu v souvislosti s výstavbou bastionové pevnosti. (K tématu Jana VOJTÍŠKOVÁ, *Z předměstí na venkov: nucené přesunutí královéhradeckého obyvatelstva v důsledku výstavby pevnosti ve druhé polovině 18. století*, HOP 9, 2017, s. 250–263.)

⁴⁹ František de Paula ŠVENDA, *Čtvrtý hliněný obraz historie Království českého a paměti města Králové Hradce nad Labem*, Rozdíl III, Hradec Králové 1814, s. 187–188.